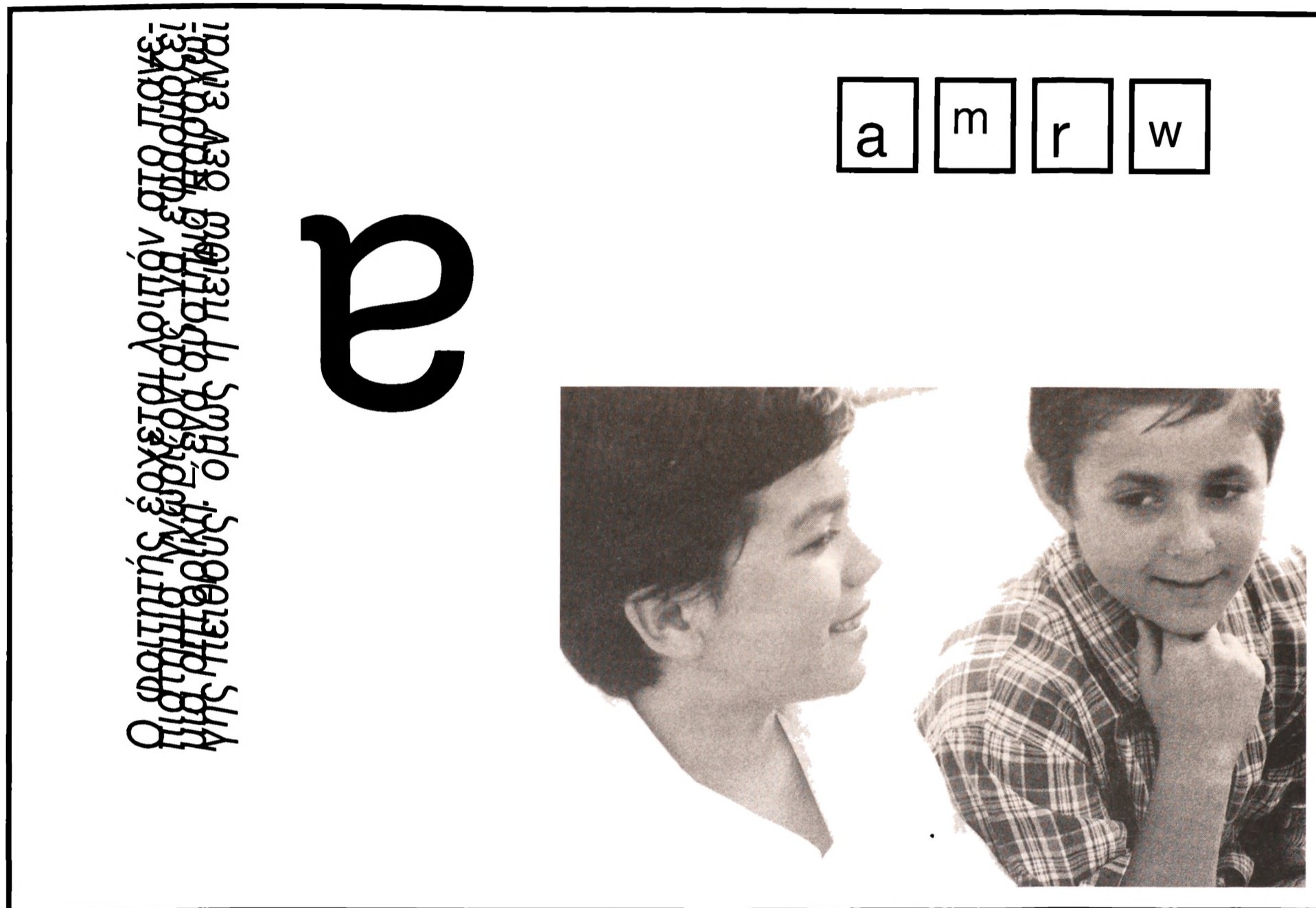

ΤΟ 'ΠΡΟ'- ΤΗΣ ΠΡΟΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΟ 'ΗΔΗ' ΤΗΣ ΓΡΑΦΗΣ. Η ΓΡΑΦΗ ΚΑΙ Η ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΣΤΟ ΜΑΖΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ¹

ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΜΠΑΣΑΚΟΣ

α) Έτσι, για να κατέχει κανείς πραγματικά τη λογική, δεν αρκεί να ξέρει να παπαγαλίζει τους κανόνες της στο σχολείο, αλλά θα πρέπει να τους ασκεί και να τους εφαρμόζει στην ανάγνωση των ποιητών, των ρητόρων και των φιλοσόφων [...] Petrus Ramus, *Dialectique*, Παρίσι 1555, σ. 137.

β) έτσι γίνεται φανερό πως η μεν διάνοια μπορεί να διδαχτεί και να εφοδιαστεί με κανόνες, όμως η κριτική ικανότης είναι ένα ιδιαίτερο ταλέντο, που δεν είναι δυνατόν να διδαχθεί, αλλά μόνο να ασκηθεί. (Immanuel Kant, *Κριτική του καθαρού Λόγου*, A133, B 172)

γ) για να γράψεις πρέπει να έχεις ήδη γράψει. (Maurice Blanchot, « Le regard d'Orphée » (1953) in *L'espace littéraire*, Gallimard, 1955, σ. 232)

Έχει ένα πρόβλημα με τη γραφή το μαζικό πανεπιστήμιο. Οι φοιτητές του είτε δεν ξέρουν να γράφουν, είτε, όταν γνωρίζουν, η γνώση τους αυτή παράγει γραπτά στερεότυπα και επαναλαμβανόμενα, δηλαδή μη επιστημονικά. Η γραφή είναι όμως το σύστοιχο της ανάγνωσης, έτσι η αδυναμία στη γραφή είναι μαζί και αδυναμία στην ανάγνωση – με ανάλογες εκδηλώσεις: η κατανόηση υποκαθίσταται από την απομνημόνευση, ενώ η ανάλυση του επιχειρήματος ενός συγγραφέα, ο έλεγχος των θέσεών του με αντεπιχειρήματα, κάτι δηλαδή το οποίο στο πανεπιστημιακό επίπεδο θα έπρεπε να είναι ο κανόνας, είναι πράγματα σπάνια και δυσεύρετα.

Ο Παντελής Μπασάκος διδάσκει Φιλοσοφία – Θεωρία του επιχειρήματος στο τμήμα Πολιτικής και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου.

Σχηματίζεται λοιπόν έτσι ένα ζητούμενο: αυτό της διδασκαλίας της γραφής και της ανάγνωσης, ήδη από το πρώτο έτος των πανεπιστημιακών σπουδών.

Η πρώτη δυσκολία που έχει να αντιμετωπίσει αυτή η διδασκαλία είναι στο να πείσει για το ότι πραγματικά κάτι τέτοιο χρειάζεται. Οι πρωτοετείς διαθέτουν πρόσφατο το τεκμήριο πως γνωρίζουν να διαβάζουν και να γράφουν: αν δεν είχαν γράψει καλά (στις εισαγωγικές), δεν θα ήσαν πρωτοετείς, και για να γράψουν καλά, έχουν επίσης, κατά τεκμήριον, διαβάσει καλά.

Θα μπορέσουμε ίσως να δούμε καλύτερα το χαρακτήρα αυτής της δυσκολίας, αν κάνουμε αφαίρεση από τις ιδιαιτερότητες της ελληνικής περίπτωσης, όπου το παιδαγωγικά και επιστημονικά ανυπόληπτο σύστημα των εισαγωγικών εξετάσεων οπωσδήποτε μπερδεύει τα πράγματα – το πρόβλημα άλλωστε δεν είναι μόνο ελληνικό. Στην Γερμανία η σχετική έρευνα έχει ξεκινήσει από τη δεκαετία του 1980, στο πανεπιστήμιο της Φραγκφούρτης και τις θεωρητικές μαθήσεις, ενώ προς το τέλος της δεκαετίας του 90 άρχισε να επεκτείνεται και στις σχολές των θετικών επιστημών², με ένα σκεπτικό που μπορεί συνοπτικά να διατυπωθεί ως εξής: έχουμε φοιτητές που έχουν γίνει δεκτοί στο πανεπιστήμιο μετά από την επιτυχία σε κάποιες δοκιμασίες: οι φοιτητές αυτοί, στη συνέχεια, επιτυγχάνουν στις ενδιάμεσες δοκιμασίες του πανεπιστημίου, και οι περισσότεροι από αυτούς γίνονται πτυχιούχοι: όμως σε πάρα πολύ μεγάλο ποσοστό τους, ακόμα και αυτοί που πήραν πτυχίο με καλό βαθμό, δεν είναι σε θέση να χρησιμοποιήσουν τη γνώση που υποτίθεται πως διαθέτουν. Είναι τέτοια η τυποποίηση των δοκιμασιών στο μαζικό πανεπιστήμιο, που μπορεί κανείς να μάθει την επιστήμη ως σύνολο κανόνων για να επιτυγχάνει σε αυτές, χωρίς αυτό να εξασφαλίζει το ότι θα ξέρει τι να κάνει όταν βρεθεί μπροστά σε μια πραγματική περίπτωση, όταν πια δεν αρκεί μια ακόμη επανάληψη του κανόνα, αλλά η εφαρμογή του, δηλαδή η *χρήση* της γνώσης.

Στην εκπαιδευτική πράξη του πανεπιστημίου η απόσταση μεταξύ του κανόνα και της εφαρμογής του φάνηκε να είναι η ίδια, ή παρόμοια, προς την απόσταση που υπάρχει ανάμεσα στην εκμάθηση των κανόνων της ανάγνωσης και της γραφής (εκμάθηση που εξασφαλίζει την επιτυχία στις εξετάσεις) και την *εν χρήσει* ανάγνωση και γραφή – όταν δηλαδή κανείς πρόκειται να διαβάσει ένα κείμενο προκειμένου να συνομιλήσει με το επιχείρημά του, ή όταν, απλώς, πρόκειται να γράψει, δηλαδή να συντάξει ένα κείμενο το οποίο να αξιώνει κάποια πρωτοτυπία. Το να διδάξει κανείς γραφή και ανάγνωση είναι λοιπόν παρόμοιο με να διδάξει την εφαρμογή των κανόνων. Πράγμα όχι εύκολο αν πιστέψουμε τον Kant³: μπορούμε να διδάξουμε κανόνες αλλά όχι την εφαρμογή τους, διότι ούτως ή άλλως η διδασκαλία είναι η διδασκαλία των κανόνων, ενώ η κριτική δύναμις, η ικανότητα της χρήσης του λόγου, είναι σαν το ταλέντο, μη διδακτέ.

Το επιχείρημα του Kant μπορεί να αναπτυχθεί σε ένα σχήμα της εις άπειρον αναγωγής: αν κανείς δεν ξέρει να κρίνει, δηλαδή να εφαρμόζει κανόνες, δεν θα μπορέσει να μάθει ποτέ, αφού η διδασκαλία της χρήσης των κανόνων δίδεται σε κανόνες, των οποίων η εφαρμογή θα πρέπει και αυτή να γίνει αντικείμενο διδασκαλίας, άρα θα πρέπει να διατυπωθεί σε κανόνες ... και ούτω καθ' εξής: πράγμα το οποίο μπορεί να διατυπωθεί αντίστροφα, και ισοδύναμα, ως μια ιδιότυπη συνθήκη δυνατότητας της κρίσης, η οποία ηχεί παράδοξα: για να κρίνεις, θα πρέπει να έχεις ήδη κρίνει – διατύπωση καθ' όλα συγκρίσιμη

προς την επίσης εκ πρώτης όψεως παράδοξη συνθήκη δυνατότητας της γραφής, κατά Maurice Blanchot: «για να γράψεις θα πρέπει να έχεις ήδη γράψει».⁴

Μια τέτοια απόσταση του κανόνα από την εφαρμογή του δεν είναι δυνατόν να γεφυρωθεί παρά μόνο μέσα από εκπαιδευτικές διαδικασίες μαθητείας, όπου ο διδάσκων δείχνει τη διαδικασία παραγωγής της γνώσης στον διδασκόμενο, όπως περίπου ένας τεχνίτης δείχνει την τέχνη στον μαθητευόμενο: όχι απλώς με τη διατύπωση κανόνων, αλλά με την άσκηση, με την εφαρμογή της τέχνης, ακόμα και αν η εφαρμογή αυτή είναι δοκιμαστική ή και προσαρμοσμένη σε εκπαιδευτικούς σκοπούς.

Στο μαζικό πανεπιστήμιο δεν μπορεί να υπάρξει παρόμοια διαδικασία μαθητείας. Εδώ η διδασκαλία δεν μπορεί παρά να μένει στους κανόνες. Έτσι τα παραπάνω παράδοξα χαρτογραφούν τη δυσκολία, ή ακόμα και το εκ πρώτης όψεως αδύνατον, της διδασκαλίας της γραφής και της ανάγνωσης (ή της χρήσης του λόγου ή της επιστημονικής κρίσης, οι έννοιες αυτές είναι παράλληλες) στο μαζικό πανεπιστήμιο – υποδεικνύοντας όμως συνάμα και το σημείο από το οποίο θα έπρεπε κανείς να ξεκινήσει, προκειμένου να αντιμετωπίσει τη δυσκολία αυτή, ή ακόμα και να αναιρέσει τη μη-δυνατότητα.

Στην παραδοσιακή θεωρία ένα παράδοξο, ένα δίλημμα ή ένα σόφισμα, διατυπώνεται και σχολιάζεται προκειμένου να σχηματιστούν κάποιες καίριες σημασιολογικές διακρίσεις. Έτσι, ξεκινώντας από το παράδοξο του Blanchot, θα μπορούσαμε να παρατηρήσουμε τα εξής: το ότι εκφέρεται μια θέση σχετικά με τη συνθήκη δυνατότητας του να γράφεις, σημαίνει πως το να γράφεις δεν είναι (πια) απλοϊκά δεδομένο, σαν κάτι το φυσικό, αλλά έχει καταστεί πρόβλημα ή έχει τεθεί ως ζήτημα. Επομένως η πρόταση του Blanchot μπορεί να επαναδιατυπωθεί με τον ακόλουθο τρόπο: το να γράφεις, όταν η γραφή τίθεται, αναστοχαστικά, ως *ζήτημα*, προϋποθέτει το να έχεις ήδη γράψει, με τρόπο *απλοϊκό*. Άλλη διατύπωση του ιδίου: *μπορείς να γράφεις* – επιστημονικά ή λογοτεχνικά, σε αυτά τα συγκεκριμένα η διάκριση δεν έχει σημασία, εφόσον πρόκειται για παρόμοια άσκηση της κριτικής δυνάμεως και στις δύο περιπτώσεις – *επειδή έχεις ήδη γράψει*, μη – επιστημονικά, ή άτεχνα.

Αν η έννοια της γραφής ήταν η ίδια και στις δύο εκφορές της λέξης, τότε θα ήταν αδύνατο να ξεκινήσει κανείς να γράφει, αφού ετούτο θα προϋπέθετε πως έχει ήδη πραγματοποιήσει αυτό που ξεκινάει να κάνει. Η σημασιολογική διάκριση μεταξύ των δύο εννοιών της γραφής όχι μόνο αναιρεί αυτό το αδύνατον – αλλά ακόμα υπόσχεται ότι μπορεί να αντιστρέψει τη φορά του παραδόξου σε οδηγία πραγματοποίησης αυτού που αρχικά φάνταζε ως αδύνατο: διότι μας δείχνει μία κατεύθυνση: πως αν θέλουμε να διδάξουμε τη γραφή με την τεχνική, την επιστημονική, τη μη-στερεότυπη της έννοια, θα πρέπει να στραφούμε προς εκείνη την ικανότητα της απλοϊκής γραφής, την οποία οι φοιτητές φέρνουν μαζί τους, από τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση και από τη διδασκαλία της έκθεσης για τις εισαγωγικές – και την οποία έχουμε την τάση, κάπως βιαστικά, να την απορρίπτουμε ως απλώς ένα εμπόδιο στην επιστημονικότητα, ως κάτι που οι φοιτητές πρέπει να το ξεχάσουν ή να το αποβάλουν. Αυτό που έχει θεματοποιηθεί ως εμπόδιο στην επιστημοσύνη, καλείται να γίνει η αφετηρία της.

Πώς όμως μπορεί να ισχύει κάτι τέτοιο; Στο απλοϊκό γράψιμο συσσωματώνεται μια ήδη ασκουμένη κριτική ικανότητα, με

την έννοια της ικανότητας εφαρμογής κανόνων: το γράψιμο αυτό είναι δυνατόν χάρις σε γνώση και σε εφαρμογή κανόνων, είτε πρόκειται για εκείνους τους κανόνες γραφής των εκθέσεων που διατυπώνονται ρητά κατά τη διαδικασία της πρωτοβάθμιας και κυρίως της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, (συνήθως είναι υπολειμματικές μορφές οδηγιών που περιέχονταν σε εγχειρίδια της ελληνιστικής και της ρωμαϊκής ρητορικής παράδοσης) είτε πρόκειται για ενδιάθετους κανόνες, τους οποίους ο μαθητής 'μαθαίνει' διαμέσου κάποιων εκπαιδευτικών ή/και κοινωνικών καταναγκασμών. Οι κανόνες αυτοί αποβλέπουν στη σύνταξη ενός γραπτού το οποίο θα είναι αποδεκτό από τον εκπαιδευτικό που το κρίνει. Το βαθμολογικό σύστημα που χρησιμοποιούμε, τόσο στη δευτεροβάθμια όσο και στις εισαγωγικές και στο πανεπιστήμιο, μετράει το βαθμό αποδοχής των γραπτών – με ρητορικούς όρους, πρόκειται για τη μέτρηση της παραγομένης πειθούς.

Για να είναι ωστόσο μετρήσιμο και συγκρίσιμο μέγεθος, η πειθώ δεν πρέπει να είναι κάτι το υποκειμενικό. Το μαθητικό γραπτό χρειάζεται να υποχρεώνει τον αναγνώστη του να το αποδεχτεί, και κάτι τέτοιο δεν είναι δυνατόν παρά μόνον αν το γραπτό κατορθώνει να κινητοποιεί κοινούς τόπους και στερεότυπα – εκείνα δηλαδή ακριβώς τα στοιχεία των οποίων η αποδοχή είναι σχεδόν αναγκαστική. Οι κανόνες παραγωγής κειμένων οι οποίοι διδάσκονται στη δευτεροβάθμια και σε μεγάλη έκταση στο πανεπιστήμιο είναι ακριβώς κανόνες χειρισμού των κοινών τόπων ή των στερεοτύπων για την παραγωγή στερεότυπα και κοινότοπα αποδεκτών, επομένως βαθμολογήσιμων, κειμένων.

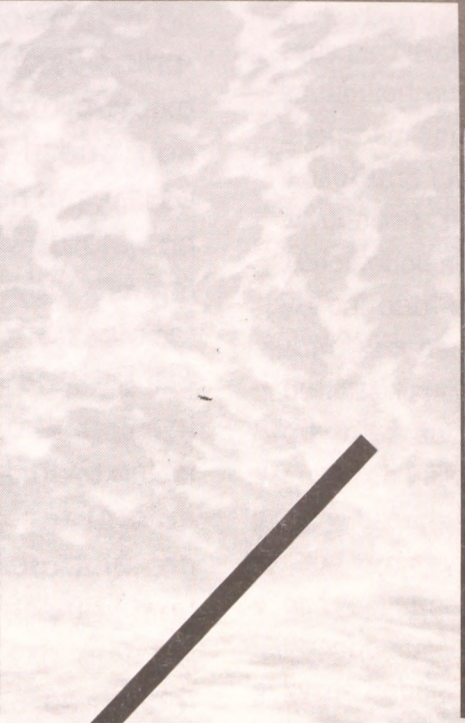
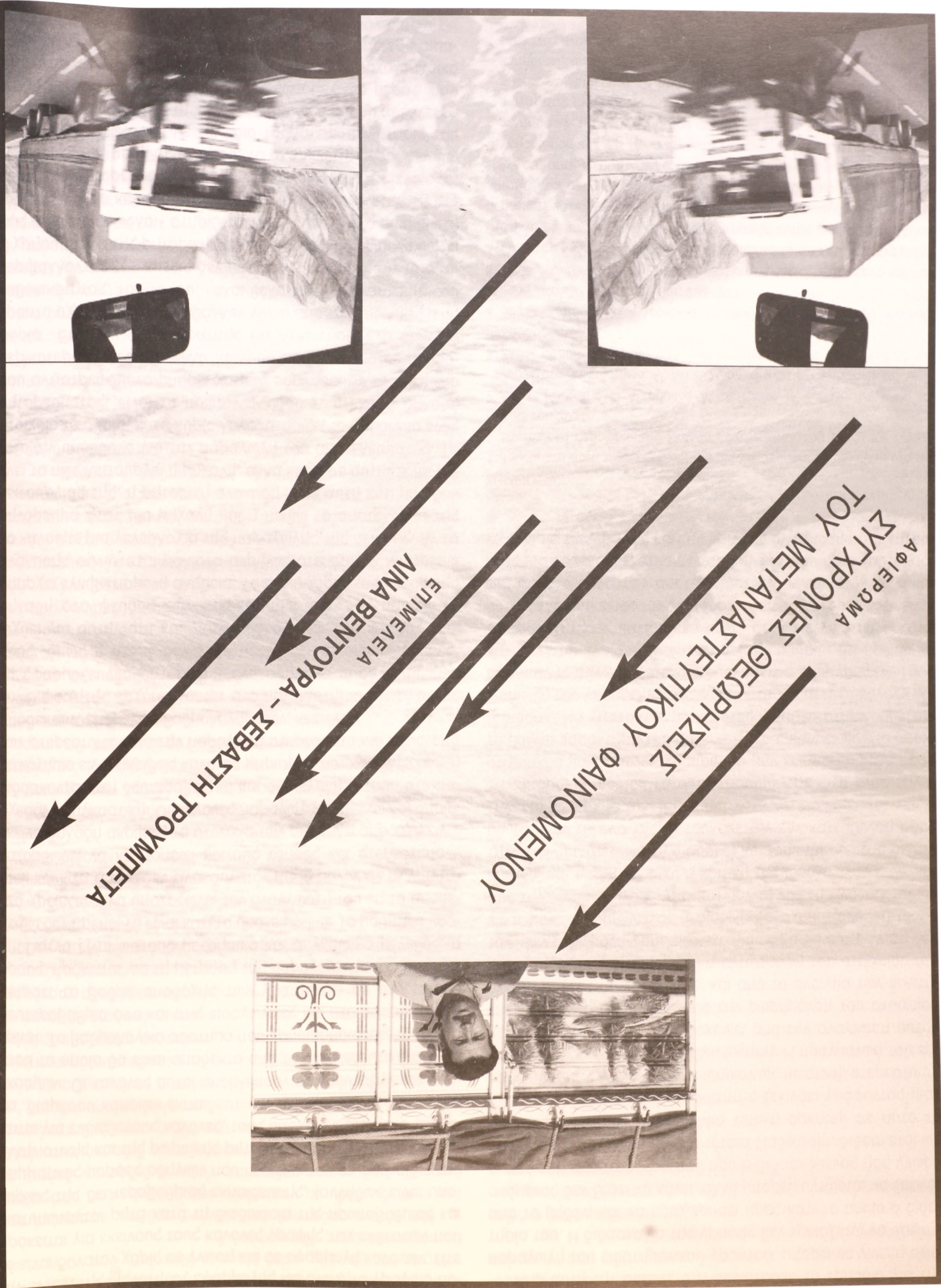
Ο φοιτητής έρχεται λοιπόν στο πανεπιστήμιο γνωρίζοντας να εφαρμόζει μια ρητορική – ένα σύστημα παραγωγής πειθούς: όμως η πειθώ δεν είναι ποτέ κάτι το απλώς ψευδές: ισχύει για αυτήν ό,τι και για την ιδεολογία: στο ψεύδος της, δηλαδή στο ψεύδος των στερεοτύπων που την παράγουν, υπάρχει εγκιβωτισμένη αλήθεια. Το ενδιαφέρον της ρητορικής ανάλυσης συνίσταται μάλιστα ακριβώς στο ότι μας επιτρέπει να κάνουμε μια γενεαλογία της παραγωγής της πειθούς. Αν το ρητόρευμα ήταν μια μηχανή και η πειθώ το αποτέλεσμα της λειτουργίας της, η ρητορική ανάλυση είναι αυτή που μας δείχνει το πώς λειτουργεί η μηχανή, αλλά και τι σε αυτήν είναι κατεξοχήν υπεύθυνο για την παραγωγή του αποτελέσματος. Το στοιχείο το οποίο, κατά κύριο λόγο, στηρίζει το αποδεκτό ενός ρητορεύματος, είναι το πρώτον ψεύδος του, εκείνο δηλαδή που αντιστρεφόμενο μπορεί να μας οδηγήσει σε ένα κείμενο μερικότερα αποδεκτό, αλλά περισσότερο πλούσιο σε πληροφορία. Έτσι λ.χ. ένας φοιτητής θα σχηματίσει ένα απλοϊκό γραπτό σχετικό με το περιβάλλον γύρω από την επίκληση μιας καθολικότητας, του τύπου: «όλοι θέλουμε την προστασία του περιβάλλοντος» (= κανείς δεν μπορεί να αρνηθεί κάτι τέτοιο). Η χρησιμότητα της ρητορικής ανάλυσης εδώ θα είναι να δείξει πως σε αυτό το «όλοι» στηρίζεται κατά κύριο λόγο η επιδίωξη του να είναι το κείμενο αποδεκτό. Αν αρνηθούμε αυτή τη φέρουσα το ρητόρευμα πρόταση, τότε ανοίγεται ένας ενδιαφέρων ορίζοντας προβληματισμού: το όλο γίνεται μέρη, δεν θέλουμε όλοι το ίδιο και με τον ίδιο τρόπο την προστασία του περιβάλλοντος, αλλιώς τη 'θέλει' κάποιο μέρος που αυξάνει τα κέρδη του ρυπαίνοντας, και αλλιώς κάποιο άλλο μέρος, που υφίσταται τη ρύπανση. Τίθενται έτσι ήδη, χάρις στο απλοϊκό ρητόρευμα και στην αντιστροφή του, μια σειρά από ερωτήματα, που μπορούν πλέον να οδηγήσουν σε μία έρευνα.

Από αυτή την οπτική, ό,τι συνιστούσε το εμπόδιο για την παραγωγή του επιστημονικού γραπτού, μπορεί να γίνει η αφετηρία του. Η διδασκαλία της γραφής δεν χρειάζεται να αρχίσει από το μηδέν, και να προχωρήσει προς κάτι το οποίο ο διδασκόμενος δεν ξέρει να κάνει, αλλά μπορεί, αντίθετα, να ξεκινάει από την αντιστροφή αυτού που ο διδασκόμενος ήδη γνωρίζει να κάνει. Η γραφή, σε μια τέτοια διαδικασία, διδάσκεται ως ουσιαστικά δεύτερη γραφή. Μια τυπική άσκηση, σε αυτό το πνεύμα, θα ήταν η εξής: ο φοιτητής ξεκινάει γράφοντας μια εργασία, όπως ξέρει: κατά τεκμήριον ως πειστική, στερεότυπη, αποβλέπουσα στη θετική βαθμολόγηση. Η πραγματική του εργασία είναι αυτή που θα προκύψει από την ανάγνωση αυτής της πρώτης του γραφής, από την επισήμανση του στοιχείου που παράγει το πειστικό της, και από το άνοιγμα των ερωτημάτων που θέτει η άρνηση ή η αντιστροφή του στοιχείου αυτού. Δεν είναι μόνο φορμαλιστική η διαδικασία αυτή – γιατί δεν είναι μόνο φορμαλιστική η διαδικασία σχηματισμού πειθούς από την οποία ξεκινάμε: η επιστημονική γραφή είναι ουσιαστικά κριτική, και η κριτική είναι η κριτική της ιδεολογικής απλοϊκότητας. Η πρώτη, απλοϊκή ή φυσική, γραφή, παρέχει στη δεύτερη το περιεχόμενό της, ή τουλάχιστον την κατεύθυνση προς την οποία αυτή θα το αναζητήσει.

Μπορούμε λοιπόν να σχηματίσουμε την ιδέα ενός εργαστηριακού μαθήματος, το οποίο να μην είναι ασύμβατο προς το μαζικό χαρακτήρα του πανεπιστημίου, επομένως στο οποίο η διδασκαλία γίνεται και με κανόνες – και να στηρίξουμε την επιδίωξη του γεφυρώματος της απόστασης μεταξύ κανόνα και εφαρμογής πάνω στο ότι ο διδασκόμενος 'ήδη γράφει'. Τους κανόνες του ένα τέτοιο εργαστηριακό μάθημα θα πρέπει να τους αναζητήσει, κατά κύριο λόγο, σε μια έννοια ρητορικής, με την κλασική έννοια του όρου: η κλασική ρητορική δεν είναι ένα σύνολο συνταγών αποτελεσματικής γραφής – αλλά κυρίως μια θεωρία της χρήσης του λόγου⁵, που είναι ταυτόχρονα θεωρία της γραφής και της κριτικής ανάγνωσης του λόγου.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Το κείμενο αυτό είναι επεξεργασία μιας ανακοίνωσης που έγινε στο μεταπτυχιακό σεμινάριο της Σχολής Αρχιτεκτόνων του ΕΜΠ, τον Δεκεμβριο του 2004.
2. Δες Γ. Κουζέλης, Π. Μπασάκος, Μ. Stoeppler, Η. Zander. *Ανάγνωση και γραφή στο Πανεπιστήμιο*, Αθήνα 2001, σημείωμα των επιμελητών, σσ. 9-10.
3. βλέπε παράθεμα (β) ανωτέρω, και τα συγκεκριμένα του στην Κριτική του Καθαρού Λόγου.
4. Δες και Γ. Κουζέλης, η δυσκολία της αρχής και η αυθεντία του κειμένου, στο Γ. Κουζέλης κ.α, ό.π., σσ. 293- 300'
5. Η πληρέστερη έκφραση της κλασικής ρητορικής είναι στο έργο του Κοϊντιλιανού (*Institutio Oratoria*). Είναι σημαντικό το ότι κατά την αναγέννηση, το καθαρά 'λογικό' τμήμα της ρητορικής αυτής (η θεωρία της ευρέσεως των επιχειρημάτων και της τάξεως – του σχηματισμού του λόγου) ταυτίζεται προς τη διαλεκτική ή τη λογική, ως θεωρία της χρήσης του λόγου: αυτή είναι η λογική την οποία, κατά τον Ramus, θα πρέπει να χρησιμοποιούμε για την ανάγνωση των ποιητών, των ρητόρων και των φιλοσόφων. [...] Ανάγνωση που αποβλέπει τελικά στο σχηματισμό μιας ικανότητας αντιλογικής συζήτησης (*disputatio*) που ανεξαρτητοποιείται ακόμα και από αυτά τα πρότυπα (*puis entachant les égalet, voir les surmonter, en traitant et disputant de toutes choses par soi-même, et sans plus avoir regard à leurs disputes*, στο ίδιο, σ. 138)

ΑΦΙΕΡΩΜΑ
 ΤΟΥ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ
 ΕΤΙΜΕΛΕΙΑ
 ΑΙΜΑ ΒΕΝΤΟΥΡΑ - ΣΕΒΑΣΤΗ ΤΡΟΥΜΠΕΤΑ

